

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ В ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, ТИПОЛОГІЯ»

Ірина Самойлова

Опрацювання власних імен у перекладних російсько-українських словниках

Власні імена людей становили об'єкт наукового зацікавлення доктора філологічних наук, професора Л. Г. Скрипник понад 40 років. 1954 р. вона разом зі своїми колегами по відділу в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук України Н. П. Дзятківською та С. П. Левченком опублікували «Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей». Від того часу вийшло друком по суті вісім видань словника (із змінами в назві та змістовому наповненні). Останній словник-довідник «Власні імена людей» Л. Г. Скрипник у співавторстві з Н. П. Дзятківською видано 2005 р.

На багаторічний досвід ученого в ділянці лексикографічного опрацювання імен ми спираємося під час укладання додатка до «Російсько-українського словника» в 4 томах – «Російсько-українського словника власних імен». Нині у відділі лексикології та лексикографії (саме тут працювала Лариса Григорівна протягом багатьох років) уже Інституту української мови йде робота над доповненням і доопрацюванням тритомного «Російсько-українського словника», який опубліковано 1968 р. Л. Г. Скрипник була членом редакційної колегії в трьох попередніх виданнях праці. На відміну від цих видань, де найпоширеніші імена введено до корпусу словника, в наступному, четвертому, виданні вони виокремлені в додаток.

Упродовж понад столітньої практики укладання двомовних російсько-українських та українсько-російських словникарських праць автори та укладачі неодноразово зверталися до розгляду власних імен людей. Антрополоксеми як одну з груп ономастичної лексики подавали двома способами: за алфавітом у загальному реєстрі або як додаток після корпусу словника, здебільшого оформлений у вигляді двох підрозділів – окремо чоловічі та жіночі імена.

Так, у загальному реєстрі вміщені власні імена, крім згаданого «Російсько-українського словника», в одностомному «Російсько-українському словнику» [13], шестистомному «Українсько-російському словнику» [18], «Російсько-українському словнику та українсько-російському словнику, в одному томі; 500000 слів та словосполучень» [14].

У вигляді додатка власні імена представлені, зокрема, у словнику Ф. Піскунова «Словниці Української (або Югової-Руської) Мови» [12] – «Национальные имена Украинцевъ» і «Национальные имена Украинцевъ» (автор після відповідника російською мовою додав зменшувально-пестливі варіанти до українських реєстрових антрополексем), у праці М. Левченка «Опытъ русско-украинскаго словаря» [6] – «Личныя имена южноруссовъ» (автор подав не лише офіційні імена, а й варіанти із зменшувально-пестливими суфіксами), у чотиритомному виданні «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка [15] – «Крестныя имена людей», у «Московсько-українському словнику» [7] – «Словничок імен», у «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова [5] – «Імена людей», «Новому російсько-українському словнику-довіднику» С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленка, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт [8] – «Короткий російсько-український словник власних імен» (автори, крім офіційних імен, також наводять розмовні варіанти, форму кличного відмінка до всіх імен, форми родового, давального та місцевого відмінків у визначених випадках), «Універсальному російсько-українському словнику» А. А. Бурячка [1] – «Словник власних імен і прізвищ» (автор на відміну від основного тексту в додатку подав тільки українські імена, чоловічі й жіночі форми по батькові, форми родового, давального, орудного й кличного відмінків не лише до імен, а й до чоловічих і жіночих форм по батькові), «Сучасному російсько-українському, українсько-російському словнику» М. Г. Зубкова [4] – «Власні імена» (тут представлено форму кличного відмінка, форму давального відмінка у визначених випадках, чоловічі та жіночі форми по батькові).

Отже, за останні десятиріччя спостерігаємо практику оформлення словникових статей із реєстровими словами – антрополексемами, так само як і з іншою ономастичною лексикою, у вигляді додатка в перекладних лексикографічних працях.

Зазначимо, що за останні десятиріччя також поширення набуває укладання перекладних праць, де антропоніми становлять єдиний об'єкт лексикографування. Л. Г. Скрипник та її колеги по Інституту належать до тих дослідників, напрацювання яких, маємо передусім на увазі «Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей» 1954 р. видання, послужили підґрунтям для розвитку такого жанру в українському словникарстві

(див. докладний огляд як лексикографічних праць, так і монографій, окремих наукових розвідок з української антропоніміки ХХ – початку ХХІ ст. у статті Л. Р. Осташ [9]).

У перекладних словниках головним завданням для авторів, укладачів було й залишається добір відповідників іншою мовою. Але якщо для слів загальної лексики треба підбирати семантичні відповідники, то для власних імен – відповідники по звучанню [16: 138]. В. М. Русанівський, редактор останніх трьох видань словника-довідника «Власні імена людей», ще у свій час, відповідаючи на питання про міру перекладності імен і прізвищ, відзначав, що про переклад, власне, не йдеться. «Коли б ми стали перекладати імена, то і *П'єра* і *Петра* треба було б називати «каменем», як у старогрецькій мові, звідки походить це ім'я <...>, *Івгу* і *Євгенію* – «благородною», а *Олеся* і *Олександра* – «захисником людей». Отже, йдеться не про переклад, а про можливість заміни імені в одному національному оформленні іменем в іншому національному оформленні» [11: 96]. Своєрідною ілюстрацією до висловлювання В. М. Русанівського може слугувати сучасний «Словник власних імен людей», представлений у навчальному посібнику «Антропоніми: історія і сучасність» В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко [3]. У ньому словникові статті оформлені таким чином: **Андрій** *гр.*; чоловік; мужній; хоробрий; **Володимир** *слов.*; від *влада* і *мир* – великий; **Костянтин** *лат.*; постійний, стійкий.

О. Л. Паламарчук, аналізуючи передавання українських власних імен у чеській перекладній різностильовій літературі, наголошує на тому, що для мов, які користуються тією самою алфавітною основою, чи латинкою, чи кирилицею, або ж двома різними основами, і кирилицею, і латинкою, доводиться розв'язувати різні питання. Для мов, що користуються кирилицею, «незважаючи на можливість збереження точного графічного вигляду імені з мови-джерела, в мові, що приймає іншомовне власне ім'я, використовуються найчастіше фонетичні відповідники та етимологічні паралелі» [10: 176].

Відомий російський учений у галузі антропоніміки О. В. Суперанська пише, що власні імена переважно пов'язані зі світовими релігіями, як християнство з окремими його напрямками та іслам. Разом з релігією країни запозичували й імена. Але потрапляючи в інше мовне середовище, вони змінювали своє звучання. Таким чином, одні й ті самі імена, маючи спільне походження, у різних країнах стають різними, оскільки пов'язуються з іншою культурою [17: 7–8]. Імена кожного народу, як зазначає О. В. Суперанська, утворюють певний масив спеціальних слів, пристосованих для іменування людей саме цієї національності. Наведемо цитату з праці вченого мовою оригіналу: «<...> если Вы русский, для Вас естественно зватья по имени и

отчеству, например, *Николай Александрович*, а если украинец, то это же имя будет звучать *Микола Олександрович* <...>» [16: 20].

Порівняймо подання відповідників з українського іменника до одного й того самого російського імені в «Російсько-українському словнику» та в словниках Л. Г. Скрипник і її колеґ, виданих у різні роки.

Арсѐн

РУС	Арсѐний Арсѐн, Арсѐній
УРРУС–54	Арсѐний Арсѐн
СВІЛ–67	Арсѐний <...> Арсѐн, Арсѐній, <i>разг.</i> Арсѐнь
СВІЛ–76	Арсѐний <...> <i>и</i> Арсѐнтій <...> Арсѐн, Арсѐній, <i>разг.</i> Арсѐнь
ВлІЛ–86	Арсѐний <...> <i>и</i> Арсѐнтій <...> Арсѐн, Арсѐній, <i>разг.</i> Арсѐнь, Арсѐнтій
ВлІЛ–05	Арсѐний <...> <i>и</i> Арсѐнтій <...> Арсѐн, Арсѐній, <i>разг.</i> Арсѐнь, Арсѐнтій

Дарі́на

РУС	Да́рья Да́рія, Да́р’я, Да́ри́на; <i>разг.</i> Ода́рка
УРРУС–54	Да́рия <i>и</i> Да́рья Да́рія, Да́р’я, Да́ри́на, <i>разг.</i> Ода́рка
СВІЛ–67	Да́рья <i>и</i> Да́рия Да́рія, Да́р’я, Да́ри́на, <i>разг.</i> Ода́рка, Ода́ри́на
СВІЛ–76	Да́рья <i>и</i> Да́рия Да́рія, Да́р’я, Да́ри́на, <i>разг.</i> Ода́рка, Ода́ри́на
ВлІЛ–86	Да́рья <i>и</i> Да́рия Да́рія, Да́р’я, Да́ри́на, <i>разг.</i> Ода́рка, Ода́ри́на
ВлІЛ–05	Да́рья, Да́рия <i>и</i> Дарина Да́ри́на, Ода́ри́на, Ода́рка, <i>реже</i> Да́рія, Да́р’я

Оксѐнтій

РУС	Авксѐнтій Авксѐнтій, Овксѐнтій, Овксѐнт, Оксѐнт; <i>разг.</i> Овксѐн, Оксѐн
УРРУС–54	Авксѐнтій Авксѐнтій, Овксѐнт, <i>разг.</i> Овксѐн
СВІЛ–67	Авксѐнтій <...> Авксѐнтій, Овксѐнтій, Овксѐнт, Оксѐнт, <i>разг.</i> Овксѐн, Оксѐн
СВІЛ–76	Авксѐнтій <...> Овксѐнтій, Авксѐнтій, Овксѐнт, Оксѐнт, <i>разг.</i> Овксѐн, Оксѐн
ВлІЛ–86	Авксѐнтій <...> Овксѐнтій, Авксѐнтій, Оксѐнтій, Овксѐнт, Оксѐнт, <i>разг.</i> Овксѐн, Оксѐн
ВлІЛ–05	Авксѐнтій <...> Оксѐнтій, Оксѐнт, Оксѐн, <i>реже</i> Овксѐнтій, Овксѐнт, Овксѐн, <i>редко</i> Авксѐнтій

Парфѐн

РУС	Парфѐний, Парфѐн Парфѐний, Парфѐнтий, Парфѐн, Пархѐм, Пархім
УРРУС–54	Парфѐний Парфѐний, Парфѐн, Пархѐм, Пархім
СВІЛ–67	Парфѐний <...> <i>и</i> Парфѐн <...> Парфѐний, Парфѐнтий, Парфѐн, Пархом, Пархім
СВІЛ–76	Парфѐний <...>, <i>разг.</i> Парфѐн <...> Парфѐн, Парфѐний, Парфѐнтий, Пархом, Пархім
ВлІЛ–86	Парфѐний <...>, <i>разг.</i> Парфѐн <...> Парфѐн, Парфѐний, Парфѐнтий, Пархом, Пархім, <i>реже</i> Партѐн
ВлІЛ–05	Парфѐний <...>, <i>разг.</i> Парфѐн <...> Парфѐн, Парфѐний, Парфѐнтий, Пархім, Пархом, Партѐн

Степани́да

РУС	Степани́да Степани́да, Стефани́да; <i>разг.</i> Стѐха, Стѐпа
УРРУС–54	Стефани́да Степанида, <i>разг.</i> Стѐха
СВІЛ–67	Стефани́да <i>и</i> Степанида Степани́да, Стефани́да, <i>разг.</i> Стѐха, Стѐпа
СВІЛ–76	Степани́да , <i>стар.</i> Стефани́да Степани́да, Стефани́да, <i>разг.</i> Стѐха, Стѐфа, Стѐпа
ВлІЛ–86	Степани́да , <i>стар.</i> Стефани́да Степани́да, Стефани́да, <i>разг.</i> Стѐха, Стѐфа, Стѐпа
ВлІЛ–05	Степани́да , <i>стар.</i> Стефани́да , <i>разг.</i> Стѐха, Стѐфа Степани́да, Стефани́да, Стѐха, Стѐфа, Стѐпа

Феодо́сий

РУС	Феодо́сий Феодо́сий; <i>разг.</i> Тодѐс, Тодѐсь, -ся
УРРУС–54	Феодо́сий Феодо́сий, <i>разг.</i> Тодѐсь
СВІЛ–67	Феодо́сий <...> <i>и</i> Федѐсий <...> Феодо́сий, <i>разг.</i> Федѐс, Федѐсь, Тодѐс, Тодѐсь
СВІЛ–76	Феодо́сий <...> <i>и</i> Федѐсий <...> Феодо́сий, <i>разг.</i> Федѐс, Федѐсь, Тодѐс, Тодѐсь
ВлІЛ–86	Феодо́сий <...> <i>и</i> Федѐсий <...> Феодо́сий, <i>разг.</i> Федѐс, Федѐсь, Тодѐс, Тодѐсь, Тодѐсій
ВлІЛ–05	Феодо́сий <...> <i>и</i> Федѐсий <...> Феодо́сий, Федѐсїй, Федѐс, Федѐсь, Тодѐс, Тодѐсь, Тодѐсій

Наведені фрагменти свідчать про тривалу дослідницьку роботу і постійні пошуки, які автори намагалися унаочнювати у вигляді словників для широкого кола користувачів.

Отже, у створенні додатка до «Російсько-українського словника», як уже було зазначено вище, ми спираємося передусім на напрацювання Л. Г. Скрипник та її колег. З огляду на те що словник-довідник «Власні імена людей» має і нормативне спрямування, містить офіційні, документальні, імена, їх рівноправні варіанти, і водночас неофіційні варіанти, тобто скорочені варіанти, варіанти із суфіксами суб'єктивної оцінки.

Вважаємо, що в словнику (додатку), над яким триває робота, цікавим буде подати відповідники українською мовою не лише до російських офіційних імен, але й до скорочених, зменшувально-пестливих варіантів імен з метою показати більшою мірою особливості українського іменника (наприклад, російським іменам *Свята, Слава* (у словниковій статті з антрополоксеомою *Святослав*) відповідають українські *Святко, Святусь, Слава, Славко*; іменам *Трoня, Труша* (у словниковій статті з реєстровою антрополоксеомою *Трофiм*) – українські *Тронь, Тронько, Трушко*; іменам *Прoня, Фрoся* (у словниковій статті з реєстровою антрополоксеомою *Ефросiнья*) – українські *Прiська, Прiся, Прoня, Фрoся*).

Безперечно, зважаючи на завдання розширити словникові статті як у реєстровій частині, так і в частині представлення відповідників з українського іменника за рахунок скорочених, зменшувально-пестливих варіантів імен, крім словника Л. Г. Скрипник та її колег, фактичний матеріал добираємо з лексикографічних праць А. А. Бурячка, І. І. Трійняка, монографічних праць П. П. Чучки, І. Д. Сухомлина, Л. О. Белея та інших дослідників сучасного антропонімікону.

Література

1. Бурячок А. А. Універсальний російсько-український словник. – К.: Фенікс, 2000. – С. 590–611.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Російсько-український словник. – Вид. 5-е. – К.: Рад. школа, 1979. – 1012 с.
3. Герасимчук В. А., Нечипоренко А. Ф. Антропоніми: історія і сучасність. Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – С. 143–148.
4. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український, українсько-російський словник. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – С. 705–717.
5. Ізюмов О. Російсько-український словник. – Вид. четверте. – Харків, Київ: Державне видавництво України, 1930. – С. 890–894.
6. Левченко М. Опыт русско-украинскаго словаря. – Київ, 1874. – С. 182–186.
7. Московсько-український словник. – Київ, Друкарня Акц. т-ва «Петро Барський», 1918. – С. 229–235.

8. Новий російсько-український словник-довідник: Близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – С. 637–648.
9. Осташ Л. Р. До історії вивчення власних особових імен слов'янського походження / Л. Р. Осташ // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І. В. Єфіменко. – К., 2005. – С. 160–173.
10. Паламарчук О. Л. Українські власні імена у чеських перекладах / О. Л. Паламарчук // Слов'янська ономастика: Збірник наукових праць на честь 70-річчя доктора філологічних наук, професора П. П. Чучки. – Ужгорода, 1998. – С. 175–180.
11. Питання мовної культури: Зб. статей. – К.: Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – 99 с.
12. Піскунов Ф. Словниці Української (або Югової-Руської) Мови. – Одеса, 1873. – С. 139–140.
13. Російсько-український словник / За ред. М. Я. Калиновича. – М.: Державне видавництво іншомовних і національних словників, 1948. – 799 с.
14. Російсько-український словник та українсько-російський словник, в одному томі; 500000 слів та словосполучень / Упоряд. та головний ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2008. – 1848 с.
15. Словарь української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко: В чотирьох томах. – К., 1907–1909. – Т. IV. – С. 548–563.
16. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / Отв. ред. Э. М. Мурзаев. – Изд. 2-е, испр. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 192 с.
17. Суперанская А. В. Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание / А. В. Суперанская. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 384 с. – (От А до Я).
18. Українсько-російський словник: В 6-ти т. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1953–1963. – Т. I–VI.

Джерела

ВдІА–86	Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В. М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1986. – 310 с.
ВдІА–05	Скрипник Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська; За ред. В. М. Русанівського. – 3-є вид., випр. – К.: Наук. думка, 2005. – 334 с.
РУС	Російсько-український словник: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1968. – Т. 1–3.
СВІА–67	Словник власних імен людей / Українсько-російський і російсько-український / Уклали Левченко та інші; За ред. Левченка. – 3-є вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 1967. – 111 с.

- СВІА–76** Левченко С. П. та інші. Словник власних імен людей / Українсько-російський і російсько-український / За ред. А. Г. Скрипник. – 5-е вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 1976. – 315 с.
- УРРУС–54** Дзятківська Н. П. та ін. Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей / Н. П. Дзятківська, С. П. Левченко, А. Г. Скрипник; За ред. І. М. Кириченка. – К., Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – 56 с.

Iryna SAMOILOVA

Working out of personal names in translation Russian-Ukrainian dictionaries

The article deals with the problems of studying of personal names of people. Dictionaries where personal names are entered into the dictionary case, and dictionaries where personal names are taken out in separate section are considered. The special attention is given to L. H. Skrypyuk's works, her contribution for development of this genre of lexicography.

*Ігор Кульчицький
Настасія Осідач*

Проект електронного словника музичної термінології

Сучасна лексикографія перебуває на тому етапі свого розвитку, коли можна говорити про широке застосування в цій галузі новітніх інформаційних технологій, що, у свою чергу, дає змогу розглядати реальну можливість інтегровано подати різноаспектну словникову інформацію, тобто досягнути «ідеалу» теоретичної лексикографії. Внутрішні ресурси надбань традиційної лексикографії дозволяють узагальнити та застосувати їх у нових інформаційних середовищах. Так, наприклад, П. Н. Денісов порушує питання про визнання своєрідним стандартом структур словникових статей, які сформовані у найкращих словниках кожного з типів. Для цього необхідно, по-перше, мати необхідну лінгвістичну інформацію, а по-друге – розробити формат, зручний для її представлення [9: 15–16].